

Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjenje Slovenije

Slovensko vprašanje se od svojega začetka postavlja ne samo kot vprašanje demokratične politične in gospodarske osamosvojitve, ampak tudi kot vprašanje samega obstoja Slovencev. Nemška politična in tudi kulturnojezičkovna usmerjenost, ali bolje asimilacija — deloma tudi italianizacija in madžarizacija — to je bila zelo realna alternativa, ki se je pred Slovence postavljala zlasti tja do preroda v šestdesetih letih, ki pa tudi pozneje ni nikoli izginila. Vprašanje, ali biti ali sploh ne biti, je za Slovence bilo ves čas tako pereče, da je ob njem dostikrat stopalo v ozadje drugo, kako biti. Program Zedinjene Slovenije leta 1848 kot poganjek slovenske politične misli iz časov Ilirskih provinc in Prešerna je sam po sebi odgovarjal odločno pritrdilno na prvo vprašanje. Kako biti, to je puščal odprto. Zato je temu programu poleg določno slovenske, nacionalne, bilo mogoče dati zelo različno politično in socialno vsebino. Dejansko ugotavljamo tja do konca habsburške monarhije dve vrsti političnih usmeritev, ki se vežeta na ta program. Predvsem so tu napredna socialna gibanja, od liberalno demokratičnega leta 1848 prek mladoslovenskega taborškega okrog leta 1870, socialnodemokratskega delavskega gibanja z brnskimi programom leta 1899, do demokratičnih socialnih in gospodarskih ljudskih stremeljenj v okviru deklaracijskega gibanja leta 1918. So pa tudi konservativne politične usmeritve, ki od časa do časa pod vtisom ljudskega gibanja povzemajo geslo Zedinjene Slovenije v različnih oblikah, tako Bleiweis in staroslovenci okrog let 1848 in 1870, konservativno slogaški dogovor leta 1897, klerikalni trializem in majska deklaracija leta 1917. Izjava treh komunističnih strank leta 1934 o združitvi Slovencev in ustanovni manifest KPS leta 1937 na eni strani, na drugi pa Koroščeve punktacije, to so najvidnejši izraz istega pojava v zvezi s programom Zedinjene Slovenije v obdobju pred drugo svetovno vojno. V letih stare Jugoslavije se ta pojav izoblikuje predvsem v vprašanje razmerja med revolucionarnim delavskim gibanjem in slovenskim narodnim vprašanjem. Za pot Slovencev je neprecenljivega pomena dejstvo, da je KPJ oziroma KPS to razmerje dokončno razrešila s tem, da je spoznala zgodovinsko nujnost, da slovenski delavski razred prevzame v celoti in z vso odgovornostjo vlogo vodilnega razreda v slovenskem narodu in s tem da programu Zedinjene Slovenije nedvomno socialno napredno vsebino in moč in na ta način tudi sebi olajša svojo revolucionarno nalogo. Prenovitev KPJ od leta 1934, ustanovitev KPS obenem z ustvarjanjem široke ljudsko demokratične fronte, veliko pismo svobodoljubnosti in naprednosti v slovenstvu — Sperans, to so najvidnejši znanilci novega zastavljanja slovenskega vprašanja, vprašanje Zedinjene Slovenije in njene samoodločbe.

Pred slovensko gibanje pa se je od začetkov postavljalo še drugo življenjsko vprašanje: razmerje do drugih južnoslovanskih narodov. Čisto naravno je, da so Slovenci ves čas spričo pritiska s severa in zahoda skušali najti oporo pri etnično sorodnih narodih na jugovzhodu, ki so tudi bili v procesu oblikovanja in boja za politično osamosvojitvev. Osupljivo pa je, da je prihajalo hkrati s tem do misli, težej in celo akcij za to, da bi se naj Slovenci »reševali« ne le s političnim zavezništvom in enakopravnim združevanjem, ampak tudi s političnim in celo etnično jezikovnim zlitjem s temi narodi. Tej tezi, ki se vztrajno pojavlja na obeh straneh, naj bi bilo opravičilo predvsem zgodovinska zmaga nad pritiskom s severa in zahoda, dejansko pa je ovirala edino možno rešitev za Slovence pred tem pritiskom, namreč, da se mu uprejo kot Slovenci v imenu svoje trajne individualnosti. Ni moči tukaj spraševati, kaj vse so bili vzroki za to tezo na tej ali drugi strani, dejstvo je, da je ustvarjala nekakšno protislovnost med prizadevanji za Zedinjeno Slovenijo in pa med jugoslovanskim gibanjem, ki v svojem ilirističnem in neilirističnem videzu za osnovne slovenske množice ni bilo alternativa, ki bi jih reševala pred ponemčenjem. Tega navideznega protislovja, ki je dejansko hromilo moč tako slovenskega gibanja kot tudi moč, ki jo je lahko dajala solidarnost južnoslovanskih narodov, ni moglo razrešiti niti najradikalnejše meščansko nacionalnorevolucionarno gibanje kot je bil »Preporod«, ki je Zedinjeno Slovenijo zavestno odklanjal. To nerazrešeno navidezno protislovje je pozneje v prvi jugoslovanski državi bistveno oviralo demokratične odnose med jugoslovanskimi narodi in pospeševalo nedemokratične unitaristične pozicije. Obenem je omogočalo konservativnim silam, da so nastopale kot brambovci naravnih pravic slovenskega naroda. Odločitev KPJ (in KPS) za obrambo Jugoslavije pred fašističnim imperializmom obenem z bojem za notranjo revolucionarno preobrazbo, vključno rešitev narodnega vprašanja na podlagi suverenosti (samoodločbe) enakopravnih narodov, je nakazala možnost tudi za ugodno rešitev razmerja gibanja za Zedinjeno Slovenijo do drugih jugoslovanskih narodov.

Napad fašistične Nemčije in Italije, pa tudi Madžarske, razkosanje in okupacija Jugoslavije, posebej še slovenskega ozemlja, vse to je za Slovence kot narod imelo dvojen pomen. Eden je bil ta, da so se znašli pred največjo in neposredno nevarnostjo za svoj obstoj; ta nevarnost ni imela več tradicionalnih oblik gospodarskega in političnega podrejanja kot podlage za postopno germanizacijo oziroma italianizacijo, ampak je dobila novo kvaliteto, obliko in vsebino — usmerjena je bila neposredno k fizičnemu uničenju. Drugi pomen pa je bil ta, da je z napadom na Jugoslavijo hkrati bil dokončno razdrt versajski sistem mednarodnih pogodb, ki je Slovence obsojal na razkosanost na štiri države, z razbitjem Jugoslavije pa je bila odprta tudi možnost, da si njeni narodi sami in na novo določijo medsebojno razmerje. Položaj, ki so se v njem Slovenci znašli, se je vse bolj razločno oblikoval v alternativno: ali se brez odpora prepustiti nevarnosti, da kot narod enkrat za vselej izginejo, ali pa da v tem času najtežje preizkušnje, na razvalinah sistemov, ki so to dotlej preprečevali, v revolucionarnem boju zastavijo vse svoje moči, da svoje narodno vprašanje enkrat za vselej rešijo. To alternativo izraža npr. Kidričev članek Naša nesreča in naša vera! v prvi vojni številki Slovenskega poročevalca, ki govori najprej o najhujši katastrofi, ki je doletela slovenski narod, hkrati pa oznanja vero v osvobojenje in združitev slovenskega naroda, v slogo in

enotnost, osvoboditev in v polno samoodločbo vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana.¹ Problem osvoboditve in samoodločbe slovenskega naroda je bil od prvega trenutka naprej zavestno in dejansko neločljivo zvezan z zahtevo po njegovi združitvi. Lahko bi rekli, da je v zavesti slovenskega človeka združitev stala na prvem mestu in v veliki meri izčrpavala tudi pojem samoodločbe.

Za razrešitev te usodne alternative je največjega zgodovinskega pomena dejstvo, da je KPS in z njo slovenski delavski razred že od prvega trenutka najodločneje stopil na drugo pot. Ta odločitev seveda ni bila samo rezultat presoje trenutnega položaja, ampak je trdno izhajala iz celotne politične usmeritve KPJ oziroma KPS v predvojnem obdobju, da delavski razred prevzame vlogo in odgovornost vodilnega razreda v slovenskem narodu. Pobuda za ustanovitev Protiimperialistične fronte oziroma Osvobodilne fronte slovenskega naroda je izraz prav takšne usmeritve. V dokumentih, ki govore o stališčih KPS in z njo tudi Osvobodilne fronte, iz časa okupacije, ko boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja še ni dosegel stopnje zmagovitega uresničevanja novih konceptov, ugotavljamo kot konstanti dve temeljni postavki. Boj za osvoboditev slovenskega naroda vsebuje zahtevo po njegovi združitvi ne glede na državne meje, zahteva po njegovi samoodločbi pa vsebuje usmerjenost k enakopravni združitvi z drugimi osvobojenimi narodi Jugoslavije. Porok te samoodločbe naj bo moč Sovjetske zveze. Razglas CK KPJ z dne 15. aprila 1941 ob okupaciji Jugoslavije, ki govori na prvem mestu o bratstvu in slogi narodov Jugoslavije v boju za svobodo in narodno neodvisnost, je postavil širši okvir politične usmerjenosti v novih razmerah.² Razglas CK KPS konec aprila 1941 Slovenskemu narodu pa je osvobodilni boj Slovencev v skupni narodni fronti proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem programsko povezal z zahtevo po zedinjeni Sloveniji: »V to skupno osvobodilno borbo poziva KPS tudi vse primorske in koroške Slovence, ki že 20 let ječe pod jarmom tujih imperialistov. KPS poziva vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljubne posameznike, ki so proti narodnemu zatiranju, vse zavedne Slovence in vse pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije, ki jih tudi teži izkoriščanje in barbarstvo imperialističnih okupatorjev, v skupen boj za naslednje zahteve:

1. proti razkosanju in zaslužnjenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda...³

Ustanovni sestanek Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte dne 26. aprila 1941, torej v istih dneh, pa je ugotovil, da je na vidiku množično gibanje za osvoboditev in združenje zaslužjenega in razkosanega slovenskega naroda in da je zbiranje slovenskih množic treba začeti takoj in sicer na temelju boja za osvoboditev in združenje slovenskega naroda.⁴ Geslo Zedinjene Slovenije je postalo tako temeljni del programa narodnoosvobodilnega gibanja in njegove politične organizacije, Osvobodilne fronte slovenskega naroda, seveda

¹ Slovenski poročevalec 1938—1941 (ponatis). Slovenski knjižni zavod Ljubljana 1951, str. 45—46.

² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje navajam: Dokumenti), knjiga 1, str. 20—23.

³ Prav tam, str. 23—29.

⁴ Boris Kidrič, Kratek obris razvoja OF. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1. IZDG Ljubljana 1960 (dalje navajam: Kidrič, Kratek obris), str. 13.

pa tudi v vseh programskih izjavah njene vodilne sile — Komunistične partije Slovenije.

Gesla narodnoosvobodilnega boja, ki jih je sprejel prvi vrhovni plenum OF dne 15. junija 1941, govore o osvoboditvi in združitvi razkosanega naroda, v številni koroške in primorske Slovence.⁵ Razglas CK KPS z dne 22. junija 1941 ob napadu Nemčije na SZ poziva k prisegi na boj do popolnega uničenja fašističnih napadalcev in »dokler ne bo osvobojena zadnja ped slovenske zemlje od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov od Koroške do Sotle...«⁶ Razglas vrhovnega plenuma OF z dne 28. julija 1941 poziva Slovence na oborožen boj za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.⁷ Tretji vrhovni plenum OF 16. septembra 1941, ko se preimenuje v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, pa sklene, da SNOO med osvobodilno vojno edini predstavlja in vodi slovenski narod in sicer na vsem njegovem ozemlju.⁸ Četrti vrhovni plenum OF dne 1. novembra 1941, ki formulira dokončni program Osvobodilne fronte, tako imenovane temeljne točke, govori o neizprosni oboroženi akciji proti okupatorjem kot izhodišču za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.⁹

Vzporedno lahko v teh programskih dokumentih sledimo tudi geslu o pravicah slovenskega naroda do samoodločbe. Tukaj ugotavljamo določen razvoj od načelne razglasitve te pravice do njene konkretizacije v smislu odločitve za državno zvezo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Jugoslovansko povezavo predstavlja v vsem času v nepretrgani kontinuiteti organizacijska enotnost KPJ, ki pa v začetnem obdobju ne govori direktno o državni zvezi jugoslovanskih narodov, ampak poudarja njihovo bratstvo in slogo v boju proti okupatorju, saj še ni bilo znano, v kakšni smeri bo šel dejanski razvoj pri vsakem od njih. Ustanovni sestanek Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte ni izrecno sprejel kakega sklepa glede odnosa do drugih jugoslovanskih narodov. Gesla osvobodilnega boja z dne 15. junija 1941 postavljajo na prvo mesto absolutno pravico slovenskega naroda do samoodločbe, hkrati pa poudarjajo slogo in enotnost jugoslovanskih narodov. Razglas CK KPS z dne 22. junija 1941 govori o boju Slovencev, združenih z vsemi narodi Jugoslavije, razglas vrhovnega plenuma OF z dne 28. julija 1941 pa ugotavlja, da se sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije uresničujeta s skupnim odporom. V konkretizaciji stališča glede samoodločbe slovenskega naroda je posebno pomemben sklep vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra 1941, ki pravi, da SNOO uresničuje slogo in enotnost narodov Jugoslavije tako, da stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije. S tem je seveda bila bolj poudarjena smer kot pa obseg in oblika zveze Slovencev z drugimi narodi Jugoslavije, zato pa je istočasni sklep SNOO o vključitvi vojaškega zbora slovenskih partizanskih čet kot sestavnega dela v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije pod vrhovnim poveljstvom glavnega štaba Jugoslavije čisto konkreten korak v smeri formiranja enotne oborožene sile kot ene osnovnih lastnosti nove jugoslovanske državnosti.¹⁰ Ukrepe SNOO je tedaj Boris Kidrič ocenil kot »prvi korak k uveljavitvi slovenske narodne suverenosti, ki smo jo

⁵ Dokumenti, knjiga 1, str. 42—43.

⁶ Prav tam, str. 44—47.

⁷ Prav tam, str. 64—66.

⁸ Prav tam, str. 116.

⁹ Prav tam, str. 255—256.

¹⁰ Prav tam, str. 118.

izgubili in ki jo z lastnim osvobodilnim bojem hočemo obnoviti še v večji moči in sijaju kakor kdaj koli poprej.«¹¹

Prvi višek v tem razvoju pa pomeni tretja izmed temeljnih točk Osvobodilne fronte, sprejeta 1. novembra 1941, namreč da Osvobodilna fronta, stojč na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov, ne priznava razkosa Jugoslavije in deluje z vsemi silami za sloho in enotnost njenih narodov. Ob tej točki je Kidrič v svoji analizi razvoja Osvobodilne fronte leta 1944 ugotovil, da se je OF že tedaj pokazala kot edina pristna jugoslovanska usmerjena sila na Slovenskem in da je jugoslovanska zasnova prvič med Slovenci dobila jasno in povsem napredno smer, povezano z bojem za narodno enakopravnost in za narodno pravico do samoodločbe.¹²

Program Osvobodilne fronte glede Zedinjene Slovenije in slovenske samoodločbe se je razvil iz notranjih obravnav v njenem okviru, obenem pa tudi iz njenega množičnega političnega boja proti poskusom reakcije paralizirati učinkovitost politične Osvobodilne fronte in še posebej KPS kot njenega vodilnega dela. Potrebno bi bilo podrobno preučiti stališča in gesla, s katerimi je ta reakcija nastopala, ko je skušala programski zahtevi Osvobodilne fronte po Zedinjeni Sloveniji postaviti nasproti nekaj svojega. Čudovit razmah Osvobodilne fronte, ki je stara meščanska strankarska politična vodstva izoliral od osnovnih slovenskih ljudskih množic, je slovenski reakciji vsilil spoznanje, da je nemogoče računati na kak politični uspeh, če ostane v mejah urejanja položaja tistega dela slovenskega reakcionarnega meščanstva, ki je prišel pod italijansko zasedbo, v okviru italijanske fašistične politike. To spoznanje se je pokazalo z izstopom Natlačena iz pokrajinske konsulte. Za del Slovenije pod nemško zasedbo so takšne možnosti spričo nacistične okupacijske politike odpadle že od vsega začetka. Znova se je pokazalo, da je geslo zedinjenja Slovencev tudi v tem zgodovinskem položaju bilo možno zlorabiti v smislu reakcionarne politike. Vse reakcionarne skupine, kolikor so sploh hotele računati na kak politični učinek, so morale v tej ali drugi obliki postavljati vprašanje slovenske združitve. Do te pa naj bi seveda prišlo šele z zmago in po volji zahodnih zaveznikov, zraven pa še kak kompromis z Beogradom. Med koncepti oziroma propagandističnimi gesli posameznih protirevolucionarnih skupin so bile velike razlike. Glavna razlika med stališči, ki so jih zastopali ljudje iz londonske emigrantske vlade in mihailovičevski elementi doma in med klerikalno belogardistično reakcijo doma, je bila ta, da so prvi zanikali pravico slovenskega naroda do samoodločbe, poudarjali kontinuiteto jugoslovanske države in v vprašanju slovenskih meja gledali vprašanje širjenja meja jugoslovanske kraljevine pod velesrbskim vodstvom; drugi so hoteli svojo zedinjeno ali že kakršnokoli Slovenijo vključiti v reakcionarne srednjeevropske kombinacije, tudi to seveda po dogovoru mednarodne reakcije, ne pa po samoodločbi. Za slovensko protirevolucijo je značilno, da vse do konca ni mogla izdelati kakega enotnega nacionalnega programa za Slovence, narobe, ves njen program se je krčil vedno bolj na golo protirevolucijo in kolaboracijo obupancev. Kljub temu pa so posebno v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja, tja do velike zmage Osvobodilne fronte ob kapitulaciji Italije, zelo intenzivno skušali razdreti enotnost Osvobodilne fronte s tem, da so skušali prikazati KPS kot interna-

¹¹ Prav tam, str. 124—125.

¹² Kidrič, Kratak obris, str. 26.

cionalistično stranko, ki dejansko ne zastopa interesov slovenskega naroda in ki ji je narodno vprašanje le vprašanje taktike, ne pa tudi programa. Z izdelovanjem raznih načrtov (Nagode) obenem z geslom čakanja, z razvnanjem nacionalističnih razpoloženj nasproti italijanskemu, in nemškemu ljudstvu, s postavljanjem fantastičnih zahtev po »zgodovinskih« mejah Jugoslavije na slovenskem sektorju, s kleveto o protijugoslovanstvu KPS so postavljali vprašanja, ki bi utegnili postati tudi nevarna, če Osvobodilna fronta in KPS ne bi tako jasno postavljali programa zedinjene Slovenije in pa vsebine pravice do samoodločbe.¹³

V čem je bila kvalitetna razlika programa Zedinjene Slovenije v okviru Osvobodilne fronte, ki je lahko uspešno preprečevala nacionalistično reakcionarno demagogijo? Razume se, da ne govorimo zdaj o nadvse pomembnem dejstvu, da je namreč boj za osvoboditev in zedinjenje Slovencev, združenih v Osvobodilni fronti, bil revolucionarnega značaja, zvezan z bojem za preobrazbo celotne slovenske družbe. Govorimo o programu Zedinjene Slovenije kot geslu nacionalnega boja. Na prvi pogled je očitno, da velika prednost programa Osvobodilne fronte o zedinjeni Sloveniji ni bila morda v tem, da bi ta program bil boljše ali bolj privlačno izdelan, saj vemo, da ne Osvobodilna fronta ne KPS dolgo časa nista glede te programske točke povedali kaj več kot sicer jasne, vendarle pa samo načelne izjave. Bistveno drugačno kvaliteto te programske točke moramo iskati torej na drugi ravni. In to na ravni takojšnje akcije, takojšnjega boja za to zedinjeno Slovenijo na vsem njenem ozemlju. Zedinjena Slovenija tako že od začetka preneha biti le programska postavljena točka, ampak se s takojšnjim bojem za njeno uresničevanje prvič v zgodovini pokaže kot realna možna in čisto konkretna, že uresničevana pot. Tako aktivno postavljeni program Zedinjene Slovenije dokazuje obenem nerealnost čakajočega načrtovanja, še bolj seveda popolno defraudacijo kolaboracionistične protirevolucije, dokazuje, da je edino takojšnji boj proti okupatorju poročstvo, da bodo slovensko samoodločbo morali upoštevati mednarodni dejavniki tudi v vprašanju meja. Takšna aktivna usmeritev k takojšnjemu boju za uresničevanje programa Zedinjene Slovenije je obenem bila najprepričljivejši odgovor na vprašanje, ki se je nedvomno postavljalo tudi pri marsikaterem poštenem sodelavcu Osvobodilne fronte, namreč ali je slovensko narodno vprašanje za KPS res tudi vprašanje programa in ne le taktike.

Druga raven, ki se je na njej kazala resnična kvaliteta boja Osvobodilne fronte in KPS za suverenost slovenskega naroda in njegovo samoodločbo pa je bila tvorna usmeritev k zgodovinski sintezi narodnoosvobodilnega boja Slovencev z enakimi prizadevanji drugih jugoslovanskih narodov in k opredelitvi njihove državne skupnosti na temeljih enakopravne federativne ureditve. Od že omenjene evolucije k temeljnim točkam OF, prek solidariziranja Osvobodilne fronte s sklepi prvega zasedanja AVNOJ gre pot do suverenega dejanja kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda in nastopa slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu.

V tem je kvalitetna, revolucionarna razlika in odlika nacionalnega programa, ki Osvobodilno fronto dvigne na vrh vala bojevnega napora slovenskih

¹³ Prim. Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. in II. knjiga. Cankarjeva založba Ljubljana 1960 in 1961.

ljudskih množic. To sta dve smeri, ki jih lahko dosledno in vedno bolj izdelano zasledujemo vse do konca narodnoosvobodilnega boja.

V obeh smereh je KPS imela ves čas vlogo najvztrajnejšega in najiniciativnejšega subjektivnega dejavnika. Direktive majskega posvetovanja CK KPJ leta 1941, ki določa slovenskim komunistom nalogo organizacijsko zajeti tudi Primorsko in Koroško zunaj jugoslovanskega državnih meja, so temu delovanju dale že spčetka sankcijo jugoslovanskega delavskega gibanja in okvir akcije.¹⁴ V objavljenih dokumentih naše revolucije, v poročilih in razpravah kongresov KPS, v monografskih študijah Metoda Mikuža, Franca Škerla, Iva Juvančiča, Toneta Ferenc, Toneta Zorna lahko najdemo strnjeno množico dokazov o neverjetno vztrajnih prizadevanjih slovenskih komunistov, da bi boj za osvoboditev, združitve in samoodločbo Slovencev čimprej in čim intenzivneje zajel sleherno ped slovenskega ozemlja vse tja do najbolj oddaljenih obrobij, tudi do tistih, ki jih narodno gibanje pod meščanskim vodstvom celo v svojih najbolj tvornih zgodovinskih trenutkih ni zajelo. Prav takšno vrsto dokazov o naporih za uresničevanje programa Zedinjene Slovenije najdemo v odnosu do sosednjih komunističnih partij Italije in Avstrije, za uresničitev znamenite deklaracije iz leta 1934, pri čemer je ravno uspeh narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem pa tudi na Koroškem bil najučinkovitejši dokaz in dejstvo.

Program Zedinjene Slovenije, osvoboditve in samoodločbe Slovencev je v razmerah, ko se je izpolnila sinteza revolucionarnega delavskega gibanja in pa narodnoosvobodilnega gibanja, ko je slovenski delavski razred s KPS uresničil svoje zgodovinsko poslanstvo vodnika slovenskega naroda v najkritičnejših časih njegove eksistence, tedaj je ta program pokazal presenetljive zmogljivosti, izražene v neustavljivi moči Osvobodilne fronte. »Iskreno povedano, nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti,« je pisal tovariš Kardelj 29. marca 1942 generalnemu sekretarju KPJ tovarišu Titu o položaju v Sloveniji.¹⁵ To je bilo po njegovi vrnitvi v Slovenijo, kjer se je ravno začel pomladanski in poletni razmah oboroženega upora. »Resnično, takšno narodnoosvobodilno delo dela čudeže!« pa je pisal na zimo 1942,¹⁶ potem ko je Osvobodilna fronta in slovenska narodnoosvobodilna vojska uspešno prestala okupatorsko ofenzivo in preprečila politične in vojaške poskuse bele garde razbiti politično enotnost slovenskega osvobodilnega gibanja. Pot k rešitvi slovenskega narodnega vprašanja in k izbojevanju suverenosti slovenskega naroda, kakor jo je pokazala KPS, je bila temeljnega pomena za rast Osvobodilne fronte, za evolucijo njene notranje sestave na vseh etapah. Po tej poti je bilo mogoče odločilno zavreti neprestane poskuse kolaboracionistične protirevolucije, da bi vdrla v formacijo Osvobodilne fronte, doseči trdno privrženost ne le temeljnih skupin Osvobodilne fronte, ampak tudi ugodno diferenciacijo sredinskih elementov. Takšen politični razvoj je pomenil še poseben politični uspeh, ker je šlo za najbolj izpostavljeno nacionalno enoto bodoče jugoslovanske socialistične federacije. KPS je bila tako v letih narodnoosvobodilnega boja soočena s potrebo upoštevati slovensko narodno vprašanje

¹⁴ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, knj. II/2, str.

¹⁵ Dokumenti, knjiga 1, str. 323.

¹⁶ Jesen 1942 v Sloveniji. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. IZDG Ljubljana 1963 (dalje navajam: Jesen 1942), dok. št. 207, str. 563.

v vsem njegovem obsegu, zlasti pa preprečiti vse poskuse izriniti delavski razred kot vodnika narodnega boja.

V aspektu narodnega vprašanja, ki se je kazal v programu Zedinjene Slovenije, se je že zgodaj pokazala nujna potreba konkretizirati ta program z določitvijo meja bodoče Slovenije. Za zgodovinsko raziskavo izjemno pomemben dokument o tem vprašanju je poročilo Edvarda Kardelja Titu z dne 14. decembra 1942 o položaju v Sloveniji, ki ga tukaj sicer ne moremo izčrpno razčlenjevati, ki pa naj nam vendar pomaga do nekaterih pomembnih ugotovitev.¹⁷ Kardelj tedaj v svojem poročilu poudarja, da je vprašanje meja na Slovenskem tako aktualno in pomembno, da ni mogoče več shajati s splošnimi načelnimi izjavami, temveč da je nujno potrebno na to vprašanje konkretno odgovoriti: z ene strani so tu množice, ki čutijo, da se sedaj odloča o tem, da staro geslo Zedinjene Slovenije postane resnica, po drugi strani pa skuša reakcija ravno ob tem vprašanju najbolj diskreditirati KPS, posebno s klevetami, da v imenu »proletarskega internacionalizma« prodaja dele slovenske zemlje Nemcem in Italijanom, da je proti Jugoslaviji in da hoče Slovence vključiti v srednjeevropsko sovjetsko republiko. Poročilo govori o tem, da je Osvobodilna fronta oziroma KPS dolgo časa to konkretno vprašanje skušala obiti s splošnimi načelnimi izjavami.

Mišlim, da taktiko, ki jo omenja poročilo, lahko razumemo le kot ozir na položaj in razvoj protifašističnih gibanj v sosednjih deželah, posebno v Italiji, na prepričanje, da je treba pravične meje Slovenije začrtati predvsem z razvijanjem revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja in postavljanjem ter utrjevanjem ljudske oblasti, da pa se ni treba spuščati v načelne in teoretične debate o teh mejah, ker bi lahko to škodovalo razvijanju aktivne protifašistične solidarnosti s sosednjimi protifašističnimi gibanji. Saj vemo, da je vsa politika in akcija KPS oziroma Osvobodilne fronte bila že ves čas usmerjena na celotno slovensko narodnostno ozemlje in da je to bilo izraženo v javnih dokumentih. Formulacija »od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov, od Koroške do Sotle« že vsaj od 22. julija 1941¹⁸ naprej ni mogla več dopuščati dvoma o tem, da v tem boju ne gre le za ozemlje Slovencev v nekdanji Jugoslaviji, ampak za celotno slovensko narodnostno ozemlje. Prav tako je članek Edvarda Kardelja iz avgusta 1941 z navodilom snovati odbore OF na vsem teritoriju, kjer živijo Slovenci, ta teritorij takole določil: »... od Jadranskega morja do severne meje, od Celovca in Velikovca do Kolpe.«¹⁹ Ta formulacija je ravno glede narodnostno najbolj labilne, to je severne meje na Koroškem popolnoma določna. In končno naj omenimo samo še znamenito izjavo CK KPS z dne 1. maja 1942 o slovenskih mejah, ki popolnoma določno pravi, da v »osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen.«²⁰ Temu je treba prišteti še dejstvo, da je že do tedaj Komunistična partija Slovenije ponovno opozarjala na izjavo treh partij iz leta 1934 in na svoj namen, da vsebino te izjave tudi uresniči obenem s samoodločbo slovenskega naroda v smislu usmeritve na skupnost z drugimi jugoslovanskimi na-

¹⁷ Prav tam, str. 531—574.

¹⁸ Glej: opombo 6.

¹⁹ Dokumenti, knjiga 1, str. 73—75.

²⁰ Dokumenti, knjiga 2, str. 57.

rodi.²¹ Interno, vendar vodilnim krogom Osvobodilne fronte pa tudi nekaterim zunaj nje znano, je že od oktobra leta 1941 naprej pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte delovala komisija za meje, v kateri so se poleg predstavnika KPS in IOOF posvetovali najvidnejši slovenski izvedenci, zgodovinarji, geografi in drugi o tem, kakšne naj bodo meje bodoče zedinjene Slovenije. Tu je bilo že sprejeto načelno stališče, da naj te meje zajamejo celotno slovensko ozemlje, vključno področja, potučena v dobi imperializma, pri čemer je tudi že bilo natančno določeno, da gre za slovenske etnične meje, kakršne so bile sredi 19. stoletja.²² To načelo je bilo veliko širše kot pa npr. tisto, ki je bilo leta 1933 izraženo v brošuri o programu slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja, ki jo je izdalo partijsko vodstvo v tujini in kjer je bilo rečeno, da slovensko ozemlje sestavljajo vsi ti kraji, kjer ima slovensko prebivalstvo večino.²³ Pomembna je tudi izjava, namenjena partijskemu aktivu in predstavnikom posameznih skupin v vodstvu Osvobodilne fronte, ki jo je dal o vprašanju slovenskih meja Boris Kidrič na partijski konferenci na Kočevskem Rogu v svojem uvodnem referatu dne 5. junija 1942: poudarjal je potrebo po enotnosti jugoslovanskih narodov, nastopil proti reakcionarnemu šovinističnemu sovraštvu proti italijanskemu in nemškemu ljudstvu, odbil klevete glede prodajanja Trsta, Maribora, Celovca in Gorice in glede vključevanja Slovencev v Podonavsko federacijo ter ponovil načelno izjavo CK KPS o mejah z dne 1. maja 1942. Kot vodilo je postavil: »Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega.«²⁴

Če pogledamo, kako je v svojem že omenjenem poročilu z dne 14. decembra 1942 Kardelj utemeljeval izjavo slovenskih komunistov o slovenskih mejah, lahko ugotovimo tole: Izjavo o mejah je slovensko vodstvo oblikovalo samostojno, čeprav seveda v smislu direktiv z majskega posvetovanja prejšnjega leta. Načelo združitve Slovencev ne glede na stare državne meje je pri tem bilo nesporno priznано izhodišče (mimogrede: zanimiva bi bila primerjava s tem, kako se je v NOB postavljalo analogno vprašanje združitve makedonskega naroda). — CK KPS je dal to izjavo zavestno zato, da obvaruje položaj in ugled KPS kot vodilnega nacionalnega dejavnika. — CK KPS je dal to izjavo tudi zato, ker je bil prepričan, da so tako zastavljene meje pravilne tako s stališča pogledov marksizma-leninizma na narodno vprašanje kot tudi s stališča pravice vsakega naroda do samoodločbe. — Vprašanje meja se je postavilo v prvi vrsti z vidika razvijanja narodnoosvobodilne vojne slovenskega naroda in misel na to, kaj bi bilo v primeru, če bi tudi v sosednjih deželah prišlo do socialistične revolucije, je izražena le s pripombo, da bi se v socializmu vprašanje pripadnosti mest kot sta Trst in Celovec za Slovence ne postavljalo in sploh ne bi bilo važno. Zadnjo pripombo lahko razumemo predvsem z vidika nerešenih razmerij med KPJ in KP Italije, seveda pa tudi KP Avstrije. Po svojem izražanju poročilo ostaja v okviru tez o narodnem vprašanju, kakor so tedaj v mednarodnem komunističnem delavskem gibanju imele še izključno veljavo.

²¹ Prim. Komunique CK KPS novembra 1941 o odnosu KPS do slovenskega narodnega vprašanja. Dokumenti, knjiga 1, str. 169—171.

²² Ustni podatek piscu dr. Frana Zwitterja, dne 2. marca 1966. Prim. tudi podatek v življenjepisu dr. Boga Grafenauerja v zborniku Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1957, str. 52.

²³ Boj za osvoboditev in združitve slovenskega naroda. Program slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja 1933.

²⁴ Dokumenti, knjiga 2, str. 228—229.

Na vsak način pa je treba ugotoviti, da je CK KPS tedaj kljub takšnim taktičnim ozirom in teoretičnim utesnitvam zavzel stališče, katerega pravilnost in revolucionarno učinkovitost je potrdil ves poznejši razvoj in tudi poznejše teoretično spoznanje.

Popularizacijo stališč KPS in Osvobodilne fronte o slovenskih mejah je pomenila brošura Pavleta Vilharja — Lovra Kuharja, ki je izšla pri agitacijsko-propagandistični komisiji CK KPS v začetku leta 1943, napisana pa je bila še pred 29. novembrom 1942.²⁵ Brošurica bi zaslužila posebno analizo. Vsekakor je imela velik učinek, kar se vidi že po tem, da so jo mihailovičevci leta 1944 apokrifno ponatisnili z videzom originalne izdaje, v besedilu pa so k vsakemu poglavju obširno dodali svoja agitacijska stališča.²⁶ Razume se, da so pri tem potvarjali prvotni tekst in ga prikrojevali potrebam svoje propagande. Naj tukaj ugotovimo le zanimivo dejstvo, da so se posebno trudili kompromitirati geslo o samoodločbi slovenskega naroda s tem, da so ga prikazovali kot zahtevo po plebiscitu v obmejnih področjih.

Cisto na kratko naj omenimo še en silno važen vidik programa Zedinjene Slovenije in usmerjenost Osvobodilne fronte na boj za politično in vojaško realiziranje tega programa že prav od začetka. Ta usmerjenost je namreč imela tudi izredno velik vojaški pomen in s tem v končni konsekvenci tudi odločilni pomen za zmago Osvobodilne fronte na Slovenskem. Tukaj mislimo na obravnavo v letu 1942 med roško ofenzivo, da bi se slovenske partizanske enote po zgledu Srbije in Črne gore umaknile s slovenskega ozemlja na Hrvaško in se koncentrirale pri glavnem poveljstvu Jugoslavije.²⁷ Znano je, da se slovensko vodstvo za to možnost ni odločilo predvsem zato, ker je politična in vojaška trdnost narodnoosvobodilnega gibanja tudi v tako imenovani Ljubljanski pokrajini bila že tako velika, da je niti okupatorska ofenziva in ne vznik bele garde nista mogla premagati. Iz objavljenih dokumentov pa je jasno videti, da tudi za primer, če bi se bilo potrebno umakniti iz Ljubljanske pokrajine, slovensko vodstvo kot prve možnosti ni jemalo umik na Hrvaško, ampak premik na slovensko ozemlje pod nemško okupacijo, v bližino tamkajšnjih delavskih centrov in da je celo še nekaj časa po roški ofenzivi mislilo na preselitev vodilnih forumov na nemško stran.²⁸ Čeprav do tega seveda ni prišlo, je to vendar znamenje, kako je v najkritičnejših časih ravno usmerjenost na celotno slovensko ozemlje krepila moč slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Tako nastali in utrjeni program Zedinjene Slovenije se do konca vojne ni več spreminjal. Ne utegnemo tukaj slediti vsem fazam boja za njegovo uresničenje niti ne razvoju na posameznih teritorialnih sektorjih, povzamemo naj le dve najpomembnejši dejstvi, do katerih je prišlo že v letu 1943. Eno je sklop dogajanja od kočevskega zbora poslancev slovenskega naroda do drugega zasedanja AVNOJ, ko se je izoblikovala slovenska državna suverenost kot pogoj za dve pomembni dejanji: za dokončno izoblikovanje pridruženja Slovenije jugoslovanski federativni skupnosti in pa za razglasitev priključitve Slovenskega Primorja Sloveniji v okviru nove Jugoslavije. Drugo dejstvo pa je novi

²⁵ Pavle Vilhar (Lovro Kuhar), O slovenskih mejah. Izdala agitacijsko propagandna komisija pri CK KPS (brez letnice).

²⁶ O slovenskih mejah. CK KPS, Agitprop, 1943 (biblioteka inštituta za narodnostna vprašanja, sign. 208).

²⁷ Dokumenti, knjiga 2, str. 374, 386; Jesen 1942, str. 522—524.

²⁸ Jesen 1942, str. 315—316 (opomba pod črto).

položaj, ki ga dobila v okviru zavezniških načrtov in politike obe sosednji državi, nasproti katerima je bilo vprašanje slovenskih meja pereče: Italija postane po kapitulaciji tako imenovana pridružena sila zaveznikom, Avstrija pa dobi z moskovsko deklaracijo septembra 1943 možnost, da si pridobi status države, ki je postala prva žrtev hitlerjevske agresije. Kot vemo, je v poznejšem razvoju boja za priznanje novih slovenskih meja bilo oboje zelo pomembno.

V letu 1944 se izoblikuje poleg vojaškega in političnega še tretji sektor za realizacijo programa Zedinjene Slovenije, namreč sistematično delo za pripravljanje diplomatske akcije. Tukaj je treba omeniti ustanovitev Znanstvenega instituta pri izvršnem odboru OF 12. januarja 1944 in obe posvetovanji o slovenskih mejah na osnovi elaboratov, ki jih je ta inštitut pripravil in sicer prvo dne 20. marca 1944 v Semiču, drugo pa dne 9. septembra 1944 na bazi 80 na Rogu. Ohranjena sta zapisnika obeh posvetovanj²⁹ in iz njih lahko razberemo tole:

Na obeh posvetovanjih so govorili o slovenskih narodnostnih mejah v njihovi celoti, od Slovenskega Porabja, Štajerske, prek Celovca in Beljaka, prek Režije, Beneške Slovenije in Gorice do Trsta. Načelo o vključitvi ozemlja, potujčenega v obdobju imperializma, je bilo znova konkretizirano tako, da se je treba nasloniti na sredo 19. stoletja, ker je tukaj začetek polnega razvoja kapitalizma in z njim zavestnih imperialističnih raznarodovalnih procesov, medtem ko pozneje ni mogoče postaviti tako jasnega mejnika, ker se je proces, ki se je tedaj začel, le še nadaljeval. Glede določanja narodne pripadnosti je bil sprejet objektivni in ne subjektivni kriterij glede pravice do samoodločbe pa je bilo poudarjeno, da pripada narodu kot celoti in da je treba odklanjati plebiscit kot sredstvo za reševanje mejnih vprašanj na posameznih sektorjih. Na prvem posvetovanju se je pojavilo tudi vprašanje strateških meja. Sklenjeno je bilo izdelati predvsem mejno črto na podlagi narodnostne meje, obenem pa izdelati tudi različico za morebitno strateško mejo. Septembrsko posvetovanje, ki je že imelo namen pripraviti konkretno spomenico zaveznikom o mejnem vprašanju, pa je sklenilo, naj mejne zahteve v tej spomenici temelje na narodnostni meji, seveda ob upoštevanju načela, da se imperialistično potujčevanje ne prizna in z upoštevanjem najnujnejših prometno-geografskih in gospodarskih popravkov.

Znamenita izjava maršala Tita z dne 12. septembra 1944, da morajo s to vojno biti naši bratje v Istri, na Primorskem in Koroškem osvobodjeni in živeti v svoji domovini skupno s svojimi brati, ko je izrekel popularno geslo »Mi tujega nočemo — svojega ne damo«,³⁰ pomeni začetek najodločnejšega diplomatskega in seveda tudi vojaškega boja v vsedržavnem merilu za pravične meje nove Jugoslavije na zahodu. Zanimiva je sodba, ki jo je v tem času, oktobra 1944, zapisal Boris Kidrič v svojem znanem informativnem poročilu o Osvobodilni fronti: »Med osnovne naloge narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji sodi dejanska priključitev Primorja s Trstom in Gorico in Koroške s Celovcem k Jugoslaviji. Zahodni zavezniki gredo na roko imperialistični italijanski reakciji in bodo seveda šli tudi na roko avstrijski reakciji. Razpoloženje narodnih množic — je nesporno za priključitev.«³¹

²⁹ Arhiv IZDG, fasc. 457.

³⁰ Josip Broz Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije. Beograd 1945, str. 220.

³¹ Boris Kidrič, Kratek obris, str. 48.

Program Osvobodilne fronte za zedinjeno Slovenijo je ob koncu vojne po zaslugi slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in v končni fazi z vojaško pomočjo drugih jugoslovanskih narodov bil uresničen z osvoboditvijo in vojaško zasedbo malodane celotnega slovenskega narodnostnega ozemlja in obenem s postavitvijo ljudske oblasti na vsem Slovenskem. Popolnoma upravičeno je v svojem govoru ob desetletnici prve slovenske narodne vlade Boris Kraigher ugotovil kot osnovno značilnost tedanjega položaja dejstvo, da je bila avtoriteta te vlade tedaj priznana na vsem slovenskem ozemlju in da je bila združitev vsega slovenskega ozemlja v ljudsko republiko Slovenijo v okviru federativno urejene Jugoslavije tedaj za Slovence povsem priroden rezultat vse narodno-osvobodilnega in revolucionarnega boja slovenskega naroda. V ljudski revoluciji so bila prvič v zgodovini osvobojena in v enotni oblasti združena vsa slovenska področja.³² To, da je mednarodna politika osvobodilno dejanje slovenskega naroda in njegovo revolucionarno samoodločbo potem skušala zanikati ali ga vsaj z državnimi mejami utesniti, to je že druga problematika. Dejstvo je, da ji je to le deloma uspelo, da je danes večji del Slovenskega Primorja osvobojen in združen v socialistični republiki Sloveniji, dejstvo je, da je mednarodna politika za tiste pokrajine našega narodnostnega ozemlja, ki so še naprej ostale v mejah sosednjih držav, ravno zaradi učinka boja Osvobodilne fronte morala priznati določbe o manjšinski zaščiti in priznati tamkajšnjemu slovenskemu življu pravico do enakopravne narodne eksistence.

Program Zedinjene Slovenije, kakor ga je zastavila in uresničila Osvobodilna fronta, pomeni končno zmago napredne socialne možnosti tega zgodovinskega gesla, pomeni revolucionarno sintezo delavskega gibanja in demokratičnih energij naroda v boju za obstoj, osvoboditev, združitev in suverenost. Značilnost te sinteze je, da je do nje prišlo po spoznanju, hotenju in vodilni aktivnosti slovenskega delavskega razreda. Takšna uresničitev pomeni tudi zgodovinsko, dialektično rešitev problema slovenstva in jugoslovanstva, rešitev, ki sloni na spoznanju o možni protislovnosti obeh kategorij, ki pa jo je moč rešiti na višji ravni, z usmeritvijo na slovenstvo kot trajni enakopravni del jugoslovanske skupnosti narodov v boju za socialistično družbo. Iz tako zastavljenega in uresničenega programa izhajajo končno tiste globoke družbene spremembe, ki omogočajo slovenskemu narodu danes, da vprašanje meja obravnava v skladu z naprednim duhom časa kot vprašanje njihovega odpiranja in premagovanja kot pregraj med miroljubnimi in ustvarjalnimi prizadevanji sosednjih narodov, pri čemer dobivajo deli slovenskega naroda v sosednjih državah posebno veljavo in vlogo.

³² Slovenski poročevalec, 6. V. 1955.